

REGULY ANTAL URÁLI TÉRKÉPEZÉSÉNEK JELENTŐSÉGE A NEMZETKÖZI KARTOGRÁFIATÖRTÉNET TÜKRÉBEN

ANTAL REGULY'S MAPPING IN THE URAL MOUNTAINS – ITS SIGNIFICANCE IN THE INTERNATIONAL HISTORY OF CARTOGRAPHY

Gulyás Zoltán

PhD, Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Zirc
szibir@map.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Reguly Antal elsősorban a nyelvészeti és néprajzi kutatásai révén vált ismertté, ugyanakkor a térképészet területén is jelentős eredményeket ért el. Saját terepi vázlataira támaszkodva, 1846-ban Szentpéterváron elsőként készítette el az Urál hegység északi vidékeinek részletes térképét. A gazdag földrajzinév-anyag, valamint a korabeli etnikai és gazdasági határok feltüntetése révén a térkép még napjainkban is értékes forrásmunkának tekinthető. A dolgozatban a szerző felhívja a figyelmet Reguly térképező munkásságának jelentőségére. Először röviden bemutatja a Reguly-térkép tartalmát, majd felsorolja és ismerteti az orosz kartográfia azon nevezetes alkotásait, amelyek szerzői bizonyíthatóan forrásként használták fel Reguly térképészeti munkáit.

ABSTRACT

Antal Reguly, who is known for his linguistic and ethnographic research, achieved significant results also in cartography. Based on his fieldwork sketches, he prepared the first detailed map of the northern Ural Mountains in Saint Petersburg in 1846. His map has been an important work of reference particularly due to its rich content of contemporaneous place names and the indication of the ethnic and economic boundaries of the time. The author of the paper draws attention to the significance of Reguly's cartographical activity. First he briefly presents the content of Reguly's map, then lists and describes the well-known masterpieces of the Russian cartography where it is confirmed that the authors used Reguly's work as a source.

Kulcsszavak: Urál hegység, térképezés, kartográfia-történet, térképművek

Keywords: Ural Mountains, mapping, history of cartography, cartographical works

Reguly Antal a térképészet terén is kiemelkedő eredményeket ért el: saját terepi vázlataira támaszkodva elsőként állította össze az Urál hegység északi vidékeinek részletes térképét. Ez a több mint 170 éves térkép még napjainkban is értékes forrásul szolgál az uráli területekhez kapcsolódó nyelvészeti, néprajzi és történeti-földrajzi kutatásokhoz. A Reguly-térkép kartográfia-történeti jelentőségét igazolja, hogy a 19. században több nevezetes oroszországi térképi alkotás szerzője is nagy eredményességgel hasznosította a magyar fiatalember terepen összegyűjtött földrajzi anyagait.

A magyarok nyelvrokonsága iránt érdeklődő Reguly 1841. június 11-én érkezett Szentpétervárra, azzal a szándékkal, hogy minél többet megtudjon az Urálban élő finnugor népekről. A helyi akadémikusok – legfőképpen Karl Baer (1792–1876) – biztatására úgy döntött, hogy az Urálba megy, és személyesen keresi fel az ott élő népeket. Reguly szűkebb értelemben vett uráli és nyugat-szibériai utazása – melynek kiindulási és végpontja egyaránt Perm városa volt – 1843. november 7-én vette kezdetét és 1845. március 12-ig tartott. Eljutott az Ob torkolatának környékére, valamint a Jugor-félszigeten haladva a Kara-tenger partját is elérte. Saját számításai szerint kevesebb mint másfél év alatt mintegy tízezer kilométernyi utat tett meg, és különböző helyeken hatszor kelt át az Urálon. Terepi munkája során Reguly főként nyelvi kérdésekkel, szótár összeállításával, néprajzi anyagok gyűjtésével foglalkozott. Kutatásai középpontjában nem a földrajzi szempontú vizsgálódás és a térképezés állt, azonban ezen a téren is olyan mennyiségű és minőségű adatot gyűjtött össze, amelyek a későbbiek folyamán rendkívül értékesnek bizonyultak. Reguly a térképezést azért látta szükségesnek, hogy az általa feljegyzett nyelvészeti és néprajzi információkat a földrajzi térben is elhelyezze, ennek pedig a leglátványosabb formája a térkép. Reguly mindenfajta mérőeszköz vagy műszer nélkül dolgozott, nagyrészt a saját megfigyeléseire és az őslakosok adatközléseire támaszkodva. E munka közvetlen eredménye a nyolc kéziratos térképvázlat, amelyet a Reguly-hagyaték részeként napjainkban az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őriznek.¹

Reguly az uráli utazásából 1846. augusztus 25-én érkezett vissza Szentpétervárra. Már készen állt tovább folytatni az útját Magyarország felé, amikor a szentpétervári tudományos körök részéről Peter Köppen (1793–1864) és Friedrich Georg Struve (1793–1864) akadémikusok – az 1845-ben megalakult Orosz Földrajzi Társaság képviseletében – felkérték, hogy maradjon még a városban, és az utazása idején gyűjtött anyagokat dolgozza fel náluk. A tudósok azzal érveltek, hogy más országban a munkájához szükséges segítség hiányozna, továbbá az uráli vidékek ismerete sehol nem található nagyobb érdeklődésre, mint a korabeli oroszországi tudományos élet központjának számító Szentpéterváron. Reguly belátta, ha rögvest elhagyja Oroszországot, akkor a nyelvészeti feladatai miatt még

¹ A kéziratos vázlatok jelzete: MTA KIK Kézirattár, M. Nyelvtud. 2drét. 4. r., 5. sz.

hosszú ideig nem lesz alkalma arra, hogy a geográfiai munkáival foglalkozzon, ezért elfogadta a felkérést. Hazatérését későbbre halasztotta, és hozzáfogott a feldolgozási munkálatokhoz. Ennek eredményeként készült el a kéziratos térkép, valamint a Köppen akadémikusnak írt, 1847. január 21-én keltezett levél, amely a térképhez fűződő magyarázatokat tartalmazza (Pápay, 1906).

Reguly kéziratos térképe több szempontból is egyedülálló alkotás. A körülbelül 1:1 200 000 méretarányú, esztétikailag is igényesen kidolgozott térkép feltűnően nagy területet mutat be, a korábbi munkákhoz képest sokkal nagyobb részletességgel. A hegyvonulatok közül megjelenik rajta a mai értelemben vett Északi-Urál, a Sarkközeli- és a Sarki-Urál, valamint a Paj-Hoj is. A térkép északi határa egészen a tengerparti területekig nyúlik. Nyugaton a Pecsora, délen főként a Tura és a Tavda folyók vidéke, keleten pedig a számtalan mellékággal rendelkező Ob folyó jelenti a határt. Reguly törekedett arra, hogy a térképére valamennyi lakott település felkerüljön. Munkájának alaposságát mutatja az is, hogy sok helyütt az időszakos lakóhelyként szolgáló vadászkunyhókat és a rénszarvaspásztorok sátrait is feltüntette. A térképi tartalom részét képezi még a fontosabb utak ábrázolása, továbbá a különféle etnikumok – vogulok, osztjások, zürjének, szamojédek, tatárok – lakóterületét jelölő határvonalak. Ugyancsak vonalak szemléltetik a földművelés, az állattenyésztés és bizonyos növényfajok területi kiterjedésének határait. Reguly egy igen élénk, vörös színű vonallal a saját útvonalát is berajzolta, az ahhoz kapcsolódó dátumokkal együtt. A kéziratos Reguly-térkép legfőbb értéke a páratlanul gazdag névanyagában rejlik: közel kétezer filológiai adatot – földrajzi neveket, magyarázó megírásokat és távolságadatokat – tartalmaz.

Reguly az európai ember számára addig jórészt ismeretlennek számító uráli területekről hozott új földrajzi információkat. Térképét és földrajzi anyagait – röviddel a közreadásukat követően – többen is alapvető forrásul használták fel a saját térképük megalkotásához. A közvetlen felhasználók között említhetjük meg az Orosz Földrajzi Társaság égisze alatt, Ernst Hofmann (1801–1871) vezetésével 1847–48-ban és 1850-ben megvalósított észak-uráli expedíció tagjait. Reguly térképét könyvmatos formában sokszorosították az expedíció részére, amelynek minden tagja kapott belőle egy-egy példányt. A Reguly-térkép nemcsak a Hofmann-féle uráli térkép (1850) megrajzolásához nyújtott támaszt, hanem a terepi munkálatokat is segítette: az expedíció tagjai a téli elszállásolásnál a Reguly által feljegyzett és kijelölt vadászkunyhókat vették igénybe, emellett a kunyhókhoz vezető utat is Reguly térképének nyomán találták meg (Hofmann, 1856).

Hofmannék térképe általános földrajzi térkép, amely kifejezetten az uráli hegyvonulatok bemutatása céljából készült. Az Urállal szomszédos vidékek, mint például a Nagy-Szamojéd (Nagyföld)-tundra, vagy az Obon innen eső nyugat-szibériai területek, kevésbé részletesen jelennek meg, mindössze a nagyobb folyókat, illetve az azok mentén található településeket vették fel a térképre. A térkép tartalmát a vízrajz, a domborzatrajz és a települések, továbbá az ezekhez kapcsolódó

földrajzi nevek alkotják. Az expedíció térképe – Regulyéhoz viszonyítva – lényegesen kevesebb névrajzi elemet tartalmaz, azonban a hegyvonulatok futását és a domborzati idomokat jóval pontosabban mutatja be.

Reguly térképének erényeit Hofmannékéval szemben a következőképpen foglalhatjuk össze: sokkal gazdagabb a tartalma, tematikus adatok is szerepelnek rajta; az Obtól nyugatra elhelyezkedő szibériai területeket is részletesen ábrázolja; mellék-térkép is tartozik hozzá, amely az Urál legmagasabb csúcsainak vidékét mutatja be, nagyobb méretarányban, a Reguly-térkép megalkotása páratlan egyéni teljesítmény, hiszen mérőeszközök nélkül, igen szűkös anyagi körülmények között készült.

Összességében elmondható, hogy mindkét térképnek komoly kartográfiaörténeti jelentősége van. A Reguly-térkép mint az Urál északi vidékeinek első részletes térképe, míg Hofmannék munkája az ugyanezen területek első igazán pontos, műszeres felmérésen alapuló térképeként helyezhető el a kontinensválasztó hegység megismerésének történetében.

Jelenlegi ismereteink szerint a Hofmann-expedíció térképén kívül még két. 19. században megjelent, oroszországi területeket ábrázoló nevezetes kartográfiai munka létezik, amelyről a korabeli dokumentumok alapján kijelenthető, hogy készítésükhöz Reguly térképét is felhasználták. Ezek egyike a Peter Köppen akadémikus által összeállított, Oroszország európai részének etnikai viszonyait bemutató térkép. Első kiadása 1851-ben jelent meg. Az 1:3 150 000 méretarányú, komoly statisztikai alapokon nyugvó térkép felületi módszerrel mintegy harmincnyolc különböző népcsoport elterjedési területét szemlélteti. A különféle színelületek színes kontúrvonalakkal és sorszámozással kiegészítve jelennek meg rajta.

A maga nemében egyedülálló térkép elkészítéséhez fűződő magyarázatokat Köppen külön tanulmányban adta közre (Köppen, 1852). Ennek keretében ismerteti a térképhez felhasznált statisztikai és kartográfiai forrásműveket. Munkájában Köppen megemlíti, hogy térképének teljes északkeleti részét – a Permi kormányzóságban található Szolikamszk és Cserdiny városoktól felfelé, egészen a Kara folyóig – Reguly térképére támaszkodva rajzolta meg. Érdekes, hogy Köppen a tanulmányban Reguly térképét „etnográfiai-geognosztikai” megnevezéssel illeti: „von Ungarischen Reisenden, Hrn. Anton v. Reguly im Jahre 1846, entworfen *ethnographisch-geognostische Karte des nördlichen Ural Gebietes*” (a tanulmányban is dőlten kiemelve).

Reguly térképe Köppen számára mind a topográfiai információk átvételében, mind pedig az egyes népterületek (manysi, hanti, zürjén) meghatározásában is igen hasznos forrásnak bizonyult. Az Ob rajzolatát és az azzal szomszédos területeket, illetve az etnikai határokat vizsgálva egyből szembetűnik a két térkép közötti szoros kapcsolat. Az uráli hegylánc és az Ob közötti vidékeken található kisebb falvak és folyók Köppen által történt átvétele is egyértelműen igazolja, hogy Reguly első kézből szolgáltatott forrásértékű földrajzi és néprajzi információkat az európai emberek számára. Köppen térképének kartográfiaörténeti jelentő-

ségét mutatja, hogy 1951-ben, megjelenésének századik évfordulója alkalmából mint az európai Oroszország első speciális térképét ünnepelték (Borbély, 1955).

A Reguly-térképet felhasználó másik nevezetes munka Vlagyimir Iszlavin (1818–1895) nevéhez fűződik, aki 1847-ben saját terepi megfigyelései nyomán egy kis méretű könyvet jelentetett meg a szamojédok életéről (Iszlavin, 1847). Iszlavin a kötethez a szamojéd népterületről egy általános földrajzi térképet is mellékel, amelyet részben a Reguly-térkép alapján állított össze. A térkép az északi szélesség 64–70°, illetve a Ferrótól számított keleti hosszúság 61–85° között elhelyezkedő vidékeket mutatja be, amelyek nagy része a mai Nyenyec autonóm körzet területére esik. Iszlavin a kötet bevezetésében a térképére vonatkozóan megemlíti, hogy a tundra keleti részét – a szerzővel való személyes ismeretségének köszönhetően – Reguly Antal térképéről vette át. A két térkép közötti kapcsolatot a Paj-Hoj és az uráli vonulatok idomainak rajzolatában is megmutatkozik.

Reguly térképészeti eredményeinek összegzéseként elmondható, hogy a zirci születésű fiatalember – forrásértékű térképi munkáinak megalkotása révén – rövid idő alatt a nemzetközileg elismert kartográfusok közé emelkedett. Ezt bizonyítja az is, hogy Reguly – amikor az oroszországi utazását követő években német nyelvterületen tett tanulmányutat – a korabeli Európa híres földrajzi intézeteiben (például Bécsben és Gothában), illetve térképész szakembereinek körében is kedvező fogadtatásban részesült. Regulynak földrajzi felfedezői érdemei is vannak, ugyanis a magyar utazó volt az első, aki az őslakosok elmondásai alapján a pontos helyén, vagyis a mai Narodnaja (1895 m) csúcsonál ábrázolta az Urál legmagasabb részét a hegylánc egészére nézve. Reguly a „Karte Nro II.” terepi vázlatán németül jegyezte fel, hogy „hier ist der Ural am höchsten”, azaz az Urál itt a legmagasabb.

IRODALOM

- Borbély A. (1955): Reguly Antal térképének szerepe az Észak-Ural megismerésében. *Földrajzi Közlemények*, 79, 3, 3, 231–241.
- Hofmann, 1856 = Гофман Э. К. (1856): *Северный Урал и береговой хребет Пай-Хой. Исследования экспедиции, снаряженной Императорским русским географическом обществом в 1847, 1848 и 1850 годах*. Том II. В типографии Императорским Академии Наук, Санктпетербург
- Iszlavin, 1847 = Иславин В. А. (1847): *Самоеды в домашнем и общественном быту*. [Соч.] Владимира Иславина. В Типографии Министерства Государственных Имуществ, Санктпетербург
- Köppen, P. (1852): *Ueber die Anfertigung der ethnographischen Karte des europäischen Russlands, von P. v. Koeppen*. (*Bulletin de la Classe Historico-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg*, 9) (Lu le 20. février 1852.): 137–164. <https://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/download/pdf/472421?originalFilename=true>
- Pápay J. (1906): Reguly Antal uráli térképe. *Földrajzi Közlemények*, 34, 9, 349–370. A Köppen akadémikusnak írt levél: 356–368.